

empirin alltför avsmalnad och specialiserad. Det jag efterlyser är en bättre avvägning mellan den konkreta kontextualiseringen och gruppprocesser på ett mer generellt plan. Kan t.ex. tolkningarna om socialitet och gruppbetående utan större svårighet flyttas över till andra kontexter? Och vilken roll spelar i så fall studentboendet och studentmiljön – och därmed kopplingen till det akademiska – per se?

Så till frågan om det inomvetenskapliga och det tvärvetenskapliga. Som jag tidigare nämnt menar författaren att studien kan placeras in i skärningspunkten mellan ungdomskulturforskning, vardagslivsforskning och studier om gemenskap och interpersonella relationer. Eftersom Zackariasson inte specifikt redogör för dessa som etnologiska forskningsområden utgår jag från att hon betecknar dessa fält som tvärvetenskapligt präglade och etnologens uppgift blir då att med de etnologiska begreppen och perspektiven skapa en alldeles särskild tolkningsbrygd. Vad kan etnologen få sagt som t.ex. inte en socialpsykolog skulle få sagt? Vilken konkret betydelse ges kulturbegreppet och de kulturella perspektiven? Här vill jag efterlysa flera och utförligare täta etnografier som t.ex. handlar om symboler, fester, personlig stil, inredning och andra identitetsmarkörer, eller kanske hur narrativer skapar likhet och skillnad mellan människor. Inte minst fotografierna som finns i avhandlingen ger stoff för etnologiska analyser. På detta sätt kan jag tycka att det finns ett behov av att på ett tydligare sätt *etnologifiera* denna avhandling. Observera att denna ståndpunkt inte kommer från positionen att etnologiämnet till varje pris behöver försvaras eller att man inte skall sträva efter tvärvetenskap och ett mångperspektiviskt arbetssätt. Jag anser dock att författaren i högre grad kunnat använda etnologiska tolkningsramar och skrivsätt som skulle ha gagnat det tvärvetenskapliga syftet, men som ändå gett större spelrum att förstå det hon faktiskt vill visa, och som hon tar upp i slutkapitlet, och som ingår i hennes hållning om hur kultur skall förstås – att ”kulturella föreställningar oupphörligen måste tolkas och förstås av individer” och det är ”i mötet mellan individuella erfarenheter och kulturellt grundade förväntningar som samhället omformas och utvecklas” (s. 229).

Sammanfattningsvis utgör dock avhandlingen ett väl genomfört och välskrivet arbete och ett viktigt bidrag till ett hittills föga utforskat forskningsfält. I epilogen finns en fin formulering som också gör den fältarbetande och analyserande etnologen synlig, den formulering som handlar om frusna tidssnitt: ”I mina

papper levde ögonblicken kvar, och händelser, relationer och ageranden var ständigt aktuella. Där arbetade Inga oförtrutet för gemenskap i gruppen, Anton var alltid lika ovillig att sköta köksveckan och Olivia fortsatte att vara i konflikt med Emil” (s. 240).

Britta Lundgren, Umeå

Per-Anders Östling: *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser. En folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597–1720*. Etnolore 25. Skrifter från Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet. 2002. 400 s. English summary. ISBN 91-506-1536-X.

Per-Anders Östling har för sin avhandling granskat 790 rättegångsprotokoll hämtade ur de renoverade domböckerna i Svea hovrätts arkiv. De renoverade domböckerna tillkom till följd av ett regeringsbeslut 1614 och utgör en sorts sammanfattningar av de ursprungliga protokollen, t.ex. finns sällan detaljerade förhørsprotokoll med. Det är bara undantagsvis som man kan hitta spår av aktörernas språkbruk och ordakonst i de renoverade domböckernas refererande protokoll. Formuleringar som ”han försvarade sig hårdeligen”, ”hon begynte gruvligen svärja” eller ”härtil högeligen bedjandes Gud” antyder känsloladdade ordaskiften, men utan att återge dem.

Boken består av två huvuddelar: Hotbilden och Hotbildens uttryck. I Hotbilden försöker sig Östling på att ge en överblick över folkliga trosföreställningar som hänger ihop med magi och med Blåkulla. Såvitt jag känner till finns det ingen dylik tidigare, varför en sådan redogörelse hade kunnat fylla en lucka. Tyvärr blir resultatet här inte särskilt lyckat. Framställningen är oklart disponerad, den hoppar mellan en refererande och en analyserande nivå och skapar mer förvirring än klargörande överblick.

Avhandlingens kärna utgörs av kapitel 5 och 6 i huvuddelen Hotbildens uttryck, där författaren går in närmare på det empiriska materialet. Det är där etnologin och folkloristiken har sina starka sidor och det är också där Östlings avhandling producerar ny kunskap. Här får vi en habil genomgång av hur de vardagliga trolldomsprocesserna såg ut: de var resultat av grannfejder, füllebråk, avund och sårad ära. I ungefär en tredjedel av de rättegångar som författaren stude-

rat var det en trolldomsberyktad person som själv tog initiativ till en process för att bli rentvådd från ryktena.

Centrala begrepp i sammanhanget var äran och hedern. Att vara ärbär och hedervärd var nödvändigt för att man skulle kunna fungera i samhället. Om någon blev beskyldd för att syssla med trolldom innebar det att man kunde ifrågasätta hans heder och ärbärlighet. En sådan beskyllning – om den var allvarligt menad – måste alltså bemötas. Möjligen omfattades också äran av George Fosters antagande om det begränsade goda, dvs. om någon ökade på sin ära, skedde det på någon annans bekostnad. Äran tycks inte en gång för alla given, utan den måste ständigt sättas på spel och försvaras.

Sociala konflikter var vanliga orsaker till anklagelser om trolldom. Inte sällan handlade det om långvarig osämja mellan två personer som helt enkelt inte tålde varandra. Det kunde också gälla mer konkreta tvistämnen som arv, ägodelning, lånade och ej återlämnade redskap eller brukningsrätten till en åker, en äng eller en brunn. I de fåtaliga exempel som finns på anklagelser inom familjen är det vanligen svärmödrarna som blir anklagade för trolldom.

De spektakulära Blåkullaföreställningarna hör hemma i sägnernas diktade värld. Att de kunde dyka upp som anklagelsepunkter verkliga människor emellan berodde på flera samverkande faktorer. Somliga präster utmålade i livfulla predikningar häxornas framfart och deras samröre med djävulen. Nervösa föräldrar började se sig om efter eventuella hot mot sina barn.

Av dem som blev anklagade tillhörde ungefär hälften bondeklassen. Mycket talar för att även den fjärdedel av de anklagade vars klasstillhörighet är okänd, hörde hit, eftersom det brukade anges i protokollen om någon var utfattig. 10% tillhörde överklassen och 15% de lägre klasserna. De rika behövde bara försvara sig om anklagelsen kom från en betydande person. De riktigt fattiga hade ingen ära att försvara. Dessutom var de ofta bostadslösa och kringvandrande, varför det rent praktiskt kunde vara svårt att få dem att infinna sig till en rättegång. Det finns också exempel på att myndigheterna tvekat att arrestera tattare och landstrykare, eftersom man fruktat att drabbas av deras trollkunnighet.

Könsfördelningen bland de anklagade var 72% kvinnor och 28% män. En möjlig tolkning är att aggression mellan män tog formen av fysiskt våld, medan den mellan kvinnor kunde uttryckas verbalt, t.ex. i form av anklagelser om trolldom. Samma mönster – om än inte lika tydligt – framträder när man undersöker vilka det är som utslungar anklagelserna. Bönderna verkar utgö-

ra ungefär hälften av de anklagande och det är knappt 10% som tillhör de lägsta klasserna. Däremot är gruppen präster och ämbetsmän hela 16%. Det är flera män än kvinnor som riktar anklagelser, vilket Östling alltså förklarar med att det var mannen i egenskap av hushålllets överhuvud som skötte kontakten med myndigheterna, även om konflikten gällde hans hustru.

En granskning av domarna visar att 60% av rättegångarna slutade med att den anklagade blev frikänd. Drygt 20% ledde till att straff utdömdes, varav 2,5% var dödsstraff. I flera fall framgår det inte hur rättegången slutat.

Avhandlingen behandlar hur trosutsagor och narrativa motiv som hör hemma i människornas föreställningsvärld aktualiseras som tankegods i andra världar, sådana som styrs av sociala, ekonomiska och emotionella relationer, av släktskapsband, av myndigheternas maktanspråk, av kyrkans krav på monopol inom det andliga området och av juridiska konstruktioner. Det blir laddade, spänningsfyllda möten, som berättar mycket om det samhälle där de äger rum. Tyvärr går en del poänger förlorade, därför att författaren inte tydligt demonstrerar sin position i förhållande till dessa olika arenor. Följande relativt långa citat skall visa vad jag menar:

”När helgen infann sig ’dog’ häxans mänskliga jag och avskildes från det ordinära livet. I samma ögonblick som häxan uttalade den trollramsa, som fick henne att fara iväg till Blåkulla, genomgick hon en *rite de passage*. Från att ha varit en till synes god och välvillig bondhustru övergick hon därigenom till en ond och omänsklig identitet. Efter denna övergång var inte längre den vardagliga sociala ordningen giltig och hon hade genomgått ett rollombyte. Trollkärningen uppvisade därefter ett associalt (sic!) och perverterat beteende. Häxan befann sig nu i Blåkulla. I den avslutande fasen återgick häxan till sin mänskliga identitet.

Under helgen och undantagsvis även till vardags kunde häxan pendla mellan sin mänskliga identitet och sin identitet som påskkäring. Trollkärningen var därmed en gränsöverskridare. ... Medan häxan befann sig i övergångszonen var hon en anomali, ty hon övergick från en klart utdefinierad social roll (status) till en annan, dvs. från bondkvinna till häxa, vilka båda var förknippade med särskilda kulturella värden och stereotyper. Under denna fas uppvisade de ett associalt (sic!) beteende. Detta kan delvis förklara, vilket vi kommer att se nedan, varför häxan var som farligast under själva färden till och från Blåkulla” (129f).

Östling klargör inte att häxtron är ett föreställnings-

komplex som existerar i människornas tankevärld och som ibland i vissa av sina delar manifesteras i form av anklagelser mot levande människor. Dessa anklagelser gör naturligtvis inte att personerna blir till häxor; detta är fortfarande en tankefigur. Däremot agerar ibland såväl åklagare, domare som de anklagade som om vissa element ur häxtron verkligen funnes i sinnevärlden. För den anklagade blir förstås förödmjukelse, äreslöshet, förhör, tortyr, dom och kanske dödsstraff en svidande verklighet. Detta innebär dock inte att vi som forskare får skriva att häxor fanns eller att magi var operativ.

I fortsättningen (t.ex. 132f) beskrivs också häxans pakt med Djävulen som något faktiskt existerande, liksom Djävulens försök att störta Guds rike och införa sitt eget (140). Östling jämför dessa metaforiska uttryck med etnologen Gunilla Kjellmans modell för ekonomiska transaktioner i samband med giftermål och ger därmed intryck av att mena att det på 1600-talet faktiskt existerade en Djävulens komplot mot Sverige.

En läsare som inte är etnolog eller folklorist reagerar måhända för att denna avhandling utnyttjar så många olika metoder och att dessa inte presenteras samlat i ett inledande metodkapitel. Detta är emellertid ett accepterat arbetssätt inom folkloristik och etnologi. Vi brukar säga att våra ämnen utmärks av en metodisk eklekticism. Vi ser våra egna och våra grannvetenskapers samlade metodiska erfarenheter som en verkstad, där det är fritt fram för oss att låna de verktyg vi behöver. Detta ställer emellertid också höga krav på oss att visa att vi har förstått grannvetenskapernas metodbildning och vi måste vara skickliga i att demonstrera hur vårt utnyttjande av deras metoder skapar ny kunskap. Tyvärr vimlar denna avhandling av halvsmlta eller direkt missuppfattade metodtillämpningar liksom av i och för sig korrekt uppfattade metoder som används på material de inte är avsedda för och därför inte producerar någon ny kunskap.

Ett exempel på det förra förhållningssättet är det felaktiga användandet av Lauri Honkos modell med primära och utlösande stimuli som aktualiserar en referensram. På s. 243ff förskjuter Östling Honkos modell ett steg genom att kalla referensramens aktualisering för utlösande stimulus. Därmed förlorar modellen sin förklaringskraft och blir bara till ett löst påklisterat garnityr som väl skall skapa intryck av vetenskaplighet. Honkos modell används f.ö. bara på fyra exempel (varav ett fiktivt) på detta enda ställe i avhandlingen.

Exempel på det senare förhållningssättet är när Östling på s. 151 försöker tillämpa en syntagmatisk struk-

turalistisk analysmetod (Bengt Holbeks utveckling av Vladimir Propps strukturanalys av folksagor) på ett icke-episkt material, nämligen trosföreställningarna om Blåkullafärder, som förstås är dömt att misslyckas. En paradigmatiske strukturalistisk analysmetod enligt Claude Lévi-Strauss eller Edmund Leach (f.ö. flitigt citerade i avhandlingen) kunde ha varit ett bättre val.

Att vi är eklektiker betyder inte att vi saknar egen teoribildning. Den inom folkloristiken utvecklade genreanalysen hade kunnat hjälpa författaren att undvika flera pinsamheter. På ett ställe (145f) återges en rad egenskaper som häxor hade i berättartraditionen, men författaren behandlar dem som om de tillhörde folktron eller rentav förekom hos verkliga människor. Slutsatsen att "påskkäringen var ... ett hot mot den etablerade och kontrollerade samhällsordningen" (146) blir därmed ohållbar. I själva verket var det väl snarare så att berättelserna om normöverträdande ondskefulla övernaturliga väsen bidrog till att göra den existerande samhällsordningen tydlig och naturlig och därmed värd att upprätthålla.

En annan horribel slutsats till följd av bristande genreanalys: "Enligt folktron kunde en ond människa redan under sin levnadstid förvandlas till ett troll" (137). Det enda belägg som redovisas för denna sensationella nyhet inom folktron är ett citat ur en av Sven Liljeblad återberättad folksaga efter Mickel i Långhult!

Överhuvudtaget är det förvånande att i en studie som kallar sig folkloristisk finna så få referenser till tidigare folkloristisk forskning. Bente G. Alver, Ann Helene Bolstad Skjelbred, Lauri Honko, Bengt af Klintberg, Orvar Löfgren och Svale Solheim har alla bidragit till att öka vår kunskap om och förståelse av magi och häxtro. Det är oklokt att inte bygga vidare på den plattform de skapat. Andra forskare refereras till desto oftare. Mary Douglas tänkande kring orenhet, Peter Burkes kulturteorier och Hans Peter Duerrs bitvis bisarra funderingar återopapas på många ställen i texten, utan att de vad jag kan se förklarar något vi inte redan visste.

De allvarligaste invändningarna mot denna avhandling kan sammanfattas i två ord: bristande precision. Författarens oförmåga att positionera sig tydligt i förhållande till materialets och diskussionens olika nivåer gör att hans analys går vilse. Fladdrandet mellan olika metoder medför ytlighet och leder till direkta felaktigheter, vilka en stringent tillämpad genreanalys hade kunnat undanröja. Språket är genomgående slapt och oprecist och förvärrar den intellektuella oskarpan.

Ulf Palmfelt, Visby